

บทที่ 5

บทสรุป และวิเคราะห์

ในสมัยที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ปรากฏว่าบรรดาประเทศต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจมากขึ้น ขณะที่ความสำคัญด้านอุตสาหกรรมและการทหารได้ลดบทบาทลง ประเทศที่มีอุตสาหกรรมต่างกันและเคยเป็นศัตรูกัน ได้หันกลับมาดำเนินนโยบายที่มีลักษณะประนีประนอมกันแทนการเผชิญหน้า ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้เป็นที่ยอมรับกันในบรรดาประเทศต่าง ๆ ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ และในทางกลับกันฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศก็ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ดังนั้น นโยบายต่างประเทศและนโยบายเศรษฐกิจของแต่ละประเทศจึงต้องมีลักษณะที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ประเทศต่าง ๆ ได้หันมาอาศัยความสามารถของนักการทูตในการเจรจากับประเทศที่ตนต้องมีความสัมพันธ์ด้วย เพื่อสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ประเทศของตนให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ขณะเดียวกันก็เป็นที่ยอมรับของรัฐบาลในทุกประเทศว่า สภาวะทางเศรษฐกิจภายในของประเทศมีความสำคัญอย่างมาก และสามารถส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองของประเทศได้ด้วย

การตัดสินใจกำหนดนโยบายด้านแรงงานไทยในต่างประเทศให้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายต่างประเทศ ในสมัยรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นั้น สืบเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศเป็นประการสำคัญ ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะว่าในขณะที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เข้ามารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยแรกในปี พ.ศ. 2523 นั้น ประเทศไทยกำลังประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างน่าวิตก เช่น ดุลการชำระเงินและดุลการค้าระหว่างประเทศขาดดุลเป็นจำนวนมาก เงินคงคลังของประเทศอยู่ในภาวะที่

น่าเป็นห่วง อัตรการว่างงานอยู่ในระดับสูง ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้หากไม่ดำเนินการแก้ไข
 อย่างเป็นระบบและด้วยความรอบคอบแล้ว ก็อาจจะส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมือง
 ภายในประเทศ และย่อมทำให้สถานะของประเทศไทยในการเมืองระหว่างประเทศตกต่ำไป
 ด้วย รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จึงได้เห็นว่าประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่รัฐบาลจะ
 ต้องพิจารณาโดยให้ความสำคัญอย่างจริงจัง นับแต่นั้นมาจึงได้มีการประมวลประเด็นทาง
 เศรษฐกิจด้านต่าง ๆ ทุกด้าน และประเด็นด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันเกิดจากคนงาน
 ไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศก็เป็นประเด็นหนึ่ง

การไปทำงานในต่างประเทศของคนไทยที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อ
 ประเทศได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2518 จากการไปทำงานของคนงานไทยในตะวันออกกลาง
 และมีการเดินทางไปทำงานเพิ่มขึ้นทุกปี อีกทั้งมีการแข่งขันกันระหว่างประเทศต่าง ๆ ใน
 ภูมิภาคเอเชียเพื่อการส่งคนงานในประเทศของตนไปทำงานในต่างประเทศ ทั้งนี้ ก็ด้วย
 เหตุผลอย่างเดียวกันคือ เศรษฐกิจภายในของประเทศเหล่านั้นไม่สามารถส่งเสริมให้
 ประชาชนมีงานทำอย่างทั่วถึง และรัฐบาลประสบกับปัญหาการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างงานให้
 ประชาชนได้มีงานทำ และมีรายได้ที่เพียงพอแก่การครองชีพ แต่ในขณะนั้นรัฐบาลไทยยัง
 ไม่ได้มีการส่งเสริมการไปทำงานของคนงานไทยจนถึงกับกำหนดให้เป็นนโยบายของรัฐบาลที่
 ชัดเจน จนกระทั่ง ประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง อันเป็นผลกระทบ
 จากสภาวะการณ์เศรษฐกิจโลกประกอบกับการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในยุคก่อน ๆ ที่ก่อให้เกิด
 เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจภายในประเทศ

เนื่องจากการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรมอยู่ในระดับต่ำ
 นอกจากนี้ ก็มีภาระหนี้สินกับต่างประเทศ มีปัญหาการขาดดุลการค้าและการขาดดุลการ
 ชำระเงินระหว่างประเทศ อย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี ซึ่งในขณะนั้นรัฐบาลไทยได้
 พยายามดำเนินมาตรการต่าง ๆ เพื่อการแก้ไขปัญหาด้านการค้าและการเงินระหว่างประเทศ
 นั้น ได้มีคนงานไทยที่เดินทางไปทำงานในตะวันออกกลางเป็นจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยในปี
 พ.ศ. 2524 มีจำนวนคนงานไทยไปทำงานถึง 170,000 คน และมีเงินรายได้ที่ส่งกลับเข้า
 ประเทศไทย 10,428.2 ล้านบาท ซึ่งได้ก่อประโยชน์ให้อย่างมากในภาวะที่ประเทศไทย
 กำลังขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ แม้ว่ารายได้จากคนงานไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศ

จะมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 6.5 ของมูลค่าสินค้าออกทั้งหมดในปี พ.ศ. 2524 ก็ตาม นอกจากนั้นการไปทำงานในต่างประเทศยังช่วยบรรเทาปัญหาการว่างงานภายในประเทศที่ค่อนข้างรุนแรงได้ระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์จึงได้ให้ความสนใจกับการส่งคนงานไทยไปทำงานในต่างประเทศอย่างจริงจัง โดยได้กำหนดนโยบายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อส่งเสริม อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือคนงานไทยที่เดินทางไปทำงานในต่างประเทศ ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) มาตรการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลดีอย่างเห็นได้ชัด จากจำนวนคนงานไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พร้อมกับจำนวนเงินรายได้ที่คนงานไทยส่งกลับประเทศก็เพิ่มขึ้นด้วยจากจำนวน 10,428 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2524 เพิ่มขึ้นเป็น 20,899.8 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2529 *

ในขณะที่คนงานไทยนำประโยชน์มาสู่ประเทศมากขึ้น ก็มีผลเสียเกิดตามมามากเช่นกัน เช่น ปัญหาการหลอกลวงคนงาน ปัญหาที่เกิดจากความประพฤติของคนงาน ไปจนถึงปัญหาความปลอดภัยของคนงาน ฯลฯ ประกอบกับตลาดแรงงานในตะวันออกกลางที่เริ่มอิ่มตัว เนื่องจาก โครงการก่อสร้างขนาดใหญ่บางโครงการได้ดำเนินการไปจนใกล้จะเสร็จลงแล้ว และราคาน้ำมันดิบในตลาดโลกตกต่ำ ทำให้รัฐบาลของประเทศในตะวันออกกลางต้องประหยัดงบประมาณรายจ่ายลง ส่งผลให้การแข่งขันระหว่างประเทศผู้ส่งแรงงานมีความรุนแรงขึ้น พร้อมกันนั้น ปัญหาการว่างงานในประเทศไทยยังคงมีอัตราสูงอย่างน่าวิตก รวมทั้งปัญหาการเงินของประเทศก็ยังคงมีความรุนแรงอยู่ รัฐบาลจึงต้องเตรียมหาตลาดแรงงานใหม่ ๆ ให้กับคนงานไทย เพื่อไม่ให้คนงานไทยที่ทำงานอยู่ในต่างประเทศกลับมาเพิ่มปัญหาการว่างงานภายในประเทศมากขึ้นอีก และเพื่อส่งเสริมให้คนไทยไปทำงานในต่างประเทศเพิ่มขึ้น ซึ่งจะทำให้มีเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศมากขึ้นตามไปด้วย

รัฐบาลในยุคหลังรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้มีการดำเนินงานด้านการ

* โปรดดูจากตารางที่ 5 ในภาคผนวก, หน้า 120.

ส่งเสริมแรงงานไทยสืบเนื่องต่อมาโดยมีการกำหนดนโยบายของรัฐบาลไว้คือ

- 1) เน้นบทบาทของรัฐในการให้ความคุ้มครองแรงงานในต่างประเทศให้ได้รับความเป็นธรรม ทั้งในด้านค่าจ้างและสภาพแวดล้อมในการดำรงชีพในต่างประเทศ
- 2) ให้กระทรวงการต่างประเทศ และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องประสานงานกันเพื่อแสวงหา และขยายตลาดแรงงาน

มาตรการในทางปฏิบัติของรัฐบาลในสมัยต่อ ๆ มานั้น ส่วนใหญ่จะเป็นมาตรการที่ให้มีการดำเนินการปฏิบัติ เพื่อความเหมาะสมในแต่ละกรณีที่เกิดขึ้น เช่น

- 1) การอนุมัติวงเงินทดลองราชการ เพื่อช่วยเหลือคนงานไทยที่ทำงานในต่างประเทศ
- 2) การจัดตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจเพื่ออพยพคนงานในกรณีที่ เกิดวิกฤตการณ์หรือสงครามระหว่างประเทศ ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอันตรายแก่คนงานไทยที่ทำงานอยู่ในบริเวณนั้นได้
- 3) การประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อการเตรียมแผนการอพยพ
- 4) การส่งตัวแทนรัฐบาลไปเจรจากับต่างประเทศทั้งในกรณีที่ เกิดปัญหาระหว่างกัน และในกรณีที่ ต้องการขยายตลาดแรงงานของไทย

อย่างไรก็ตาม นโยบายและมาตรการเหล่านี้ได้เริ่มต้นมาจากสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ และได้ขยายขอบเขตของนโยบาย และมาตรการออกไปตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในด้านการส่งเสริม และการแก้ไขปัญหา

หน่วยงานที่รับผิดชอบในการดำเนินการด้านแรงงานไทยในต่างประเทศประกอบด้วย 3 หน่วยงานคือ

1. กระทรวงการต่างประเทศ มีหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังนี้
  - 1.1. การหาตลาดและการขยายตลาดให้แก่คนงานไทย
  - 1.2. ปกป้องคุ้มครองคนงานไทยในต่างประเทศให้ได้รับความเป็นธรรม

ทั้งในเรื่องของสภาพการจ้างงานและสภาพการทำงาน

1.3. ประสานงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งนายจ้าง เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนงานไทย แล้วแต่กรณี

1.4. ทวงถามสิทธิประโยชน์ให้คนงานไทยในต่างประเทศ

1.5. รับข้อร้องทุกข์ของคนงานที่ไปทำงานในต่างประเทศ และบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อหาทางแก้ไขต่อไป

2. กรมแรงงาน มีหน้าที่และความรับผิดชอบดังนี้

2.1. แก้ไขปัญหาการหลอกลวงคนงานที่ไปทำงานในต่างประเทศ เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การตรวจสอบสัญญาจ้าง

2.2. ตั้งด่านตรวจคนหางานตามจุดทางออกของคนงานเพื่อป้องกันการไปทำงานต่างประเทศโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

2.3. ให้การอบรมคนงานก่อนไปทำงานต่างประเทศทั้งในเรื่องสัญญาจ้าง ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ

2.4. จัดตั้งสำนักงานแรงงานไทย เพื่อช่วยเหลือคนงานไทยที่มีปัญหา เช่น ญี่ปุ่น อิสราเอล และประเทศในอ่าวเปอร์เซีย

2.5. จัดส่งคนงานไทยไปทำงานต่างประเทศโดยกรมแรงงานเป็นผู้จัดส่ง

2.6. อนุมัติตำแหน่งงานในต่างประเทศแก่ สำนักงานเอกชน และนายจ้าง

3. กรมตำรวจ มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการตรวจดูแล และปราบปรามการหลอกลวงคนงานไทย เช่น ในกรณีหลอกลวงหญิงไปค้าประเวณีที่ญี่ปุ่น เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้จากคนงานไทย ทั้งรายได้ที่นำเข้าประเทศซึ่งสูงเป็นอันดับ 4 ของรายได้จากการส่งสินค้าออกไปต่างประเทศ และได้ช่วยบรรเทาปัญหาการว่างงาน โดยกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานได้ประมาณว่าในปี พ.ศ. 2535 ประเทศไทยมีผู้ว่างงาน 1,402,000 คน คิดเป็นร้อยละ 4.2 ของกำลังแรงงาน ซึ่งลดลงจากปีที่ผ่านมา ๆ มา แต่ก็ยังเป็นปัญหาของรัฐบาลไทยที่ต้องพยายามหาทางแก้ไข

ดังนั้น ถ้าสามารถส่งเสริมการไปทำงานในต่างประเทศได้มากขึ้นก็จะสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมให้มากขึ้นด้วย ในทางตรงข้ามถ้าคนงานเหล่านี้ต้องกลับมาทำงานทำภายในประเทศ นอกจากจะทำให้ประเทศไทยขาดรายได้จำนวนมหาศาลแล้วยังทำให้ปัญหาการว่างงานเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งเป็นอันตรายต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมและอาจจะขยายผลไปเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับความยากจนและความมั่นคงของประเทศ เพราะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ปัญหาของระบบการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้รายได้ที่คนงานเหล่านี้ส่งกลับมาในประเทศ ได้ช่วยให้อำนาจการซื้อเพิ่มขึ้น ซึ่งช่วยส่งเสริมให้การผลิตภายในประเทศขยายตัวขึ้น และการที่รายได้จากคนงานบางส่วนได้ถูกนำไปลงทุนในชนบทก็เป็นการช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชนบทได้ทางหนึ่ง และคนงานไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศยังทำให้ความต้องการสินค้าเพื่ออุปโภค บริโภคจากประเทศไทยเพิ่มขึ้นด้วย โดยเฉพาะในแถบตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้มีการส่งสินค้าอุปโภค บริโภคออกไปจำหน่ายเป็นจำนวนมากไม่น้อย เช่น ในปีพ.ศ. 2529 การค้าของประเทศไทยกับกลุ่มประเทศในตะวันออกเฉียงเหนือ มีมูลค่า 25,200 ล้านบาท โดยประเทศไทยเป็นฝ่ายได้เปรียบดุลการค้าถึง 14,000 ล้านบาท กระทรวงพาณิชย์ ยังได้กล่าวถึงภาวะการค้าระหว่างไทยกับประเทศซาอุดีอาระเบียว่าในปี 2529 ไทยได้เปรียบดุลการค้าเป็นปีแรกมีมูลค่า 2,876 ล้านบาท โดยไทยนำเข้าสินค้าจากซาอุดีอาระเบียเป็นมูลค่า 2,522 ล้านบาท ขณะที่สินค้าส่งออกมีมูลค่า 5,398 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2528 ร้อยละ 23 สินค้าที่ส่งไปมากที่สุดคือ เสื้อผ้าสำเร็จรูป รองลงมาคือ ข้าวโพด ข้าวหนึ่ง และข้าวขาว นอกจากนี้คนงานไทยที่กลับเข้ามาในประเทศหลังจากหมดสัญญาก็ยังได้รับการพัฒนาฝีมือ และได้รับประสบการณ์จากการไปทำงานในต่างประเทศ เมื่อกลับมาคนเหล่านี้ก็จะสามารถประกอบอาชีพส่วนตัวในประเทศได้หรือมีประสิทธิภาพในการทำงานสูงขึ้น

ขณะเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นจากการไปทำงานในต่างประเทศของคนงานไทยก็มีมากตามไปด้วย เช่น ปัญหาคนงานไทยถูกเอารัดเอาเปรียบในประเทศเหล่านั้น คนงานไทยไปทำความผิดในประเทศเหล่านั้น รวมทั้งปัญหาการแข่งขันจากต่างประเทศเช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ปากีสถาน บังคลาเทศ ฯลฯ ซึ่งมักจะมีอัตราค่าจ้างที่ถูกกว่าคนไทย ปัญหาเหล่านี้ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องดำเนินการอย่างจริงจังและเป็นระบบในการคุ้มครองแรงงานไทยในต่างประเทศ

ข้อเสนอแนะ

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของประเทศที่เกิดจากคนไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศเป็นผลประโยชน์ที่เด่นชัด ผู้วิจัยเห็นว่าหากรัฐบาลสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดแก่คนงานได้อย่างเป็นระบบและจริงจัง ย่อมสามารถชักจูงให้คนไทยไปทำงานในต่างประเทศเพิ่มขึ้น และจะเป็นการนำรายได้เข้าสู่ประเทศเพิ่มขึ้นอีก นอกจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าประเทศไทยคงต้องหาทางส่งเสริมการไปทำงานในต่างประเทศของคนงานไทยให้มากขึ้นต่อไปอีก แต่ก็ควรหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหที่อาจจะเกิดขึ้นด้วย จึงใคร่ขอเสนอแนะใน 2 แนวทางคือ

แนวทางที่ 1 การส่งเสริมให้มีรายได้จากการไปทำงานต่างประเทศมากขึ้น ควรให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันดำเนินการ ดังนี้

1. ฝึกอบรมคนงานไทยให้เป็นแรงงานที่มีฝีมือ เพื่อให้ได้รับรายได้จากการทำงานที่สูงขึ้น
2. ให้การอบรมด้านภาษาที่จำเป็น เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน เพื่อให้สามารถสื่อสารกับคนในประเทศที่เข้าไปทำงานได้ เป็นการลดความเสี่ยงเปรียบนายจ้างและคนงานจากประเทศอื่นที่สามารถพูดภาษาท้องถิ่นได้
3. ให้ความรู้ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของประเทศที่จะไปทำงาน เพื่อให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้
4. ส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทในการดำเนินการตลาดแรงงานให้แก่คนงานไทย ทั้งโดยภาครัฐ และเอกชน

แนวทางที่ 2 ในการป้องกันและแก้ไขปัญหที่เกิเกิดขึ้น รัฐบาลควรดำเนินการ ดังนี้

1. ควรเพิ่มอัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปได้ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
2. ควรกำหนดแผนแม่แบบในการคุ้มครองคนงาน และการอพยพคนงานไว้

เพื่อให้สามารถดำเนินการในภาวะฉุกเฉินได้ทันเวลา

3. ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่เกิดขึ้นกับคนงานไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศ
4. ควรมีแผนการขยายตลาดทั้งเพื่อรองรับปัญหาตลาดเก่าที่เริ่มอิ่มตัว และปัญหาที่เกิดจากการแข่งขันของประเทศอื่น ๆ
5. ควรเตรียมวงเงินสำรองจ่ายเพื่อการใช้จ่ายในกรณีที่ฉุกเฉินให้เพียงพอ และสามารถเบิกจ่ายได้ทันที
6. ควรจัดตั้งสำนักงานแรงงานในประเทศที่มีคนงานไทยเข้าไปทำงานให้มากขึ้น
7. ควรจัดตั้งศูนย์ประสานงานระหว่างหน่วยราชการหลักที่ปฏิบัติงานในด้านนี้ เช่น กรมตำรวจ กระทรวงการต่างประเทศ กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลตามนโยบายของรัฐบาล
8. เพื่อให้การปฏิบัติงานด้านนี้ประสบผลสำเร็จตามนโยบายของรัฐบาล จำเป็นจะต้องมีเจ้าหน้าที่ของกระทรวงการต่างประเทศไปประจำอยู่ในทุกประเทศที่มีคนงานไทยไปทำงานอยู่ หรือคาดว่าจะมีตลาดแรงงานสำหรับคนไทย เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานของประเทศนั้น ๆ และประสานงานกับหน่วยงานของไทยที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากมีคู่แข่งจากหลายประเทศที่มุ่งแก้ไขปัญหาค่าจ้างงานภายใน และนำเงินรายได้เข้าประเทศ ด้วยการส่งคนงานไปทำงานในต่างประเทศอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เช่น ฟิลิปปินส์ อินเดียน ศรีลังกา อินโดนีเซีย เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย